

Teknolojik Determinizm Bağlamında Bilgi Toplumu Strateji Belgesinin İncelenmesi

Serhat oban¹

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Basın ve Halkla İlişkiler Birimi, Çanakkale
serhatcoban17@yahoo.com

Özet: Devlet Planlama Teşkilatının hazırlamış olduğu Bilgi Toplumu Strateji Belgesi, teknolojik determinist yaklaşım açısından ele alınıp incelenecektir. Bilgi toplumu strateji belgesi incelenmeden önce ise bilgi toplumu kavramsallaştırması ve onun teknolojiyle olan bağlantısı irdelenecektir. Bilgi Toplumu Strateji Belgesi metinleri, eleştirel söylem analizi yöntemiyle ele alınarak değerlendirilecek olup bu çalışmanın bilgi toplumu yazınındaki eleştirel yaklaşımlara katkı sunması planlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bilgi Toplumu, Bilgi Toplumu Strateji Belgesi, Teknolojik Determinist Yaklaşım, Eleştirel Söylem Analizi

Abstract:

Keywords:

1. Giriş

Bilgi toplumu, enformasyon toplumu, sanayi sonrası toplum gibi tanımlamalar genel anlamda yeni bir toplumsal yapılanma içerisine girdiğimizi betimlemek için kullanılmaktadır. Bu tanımlamalar, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeleri ve yaygınlaşmayı, endüstri toplumunun taşıdığı tüm eksikliklerin giderileceği yeni bir toplumsal yapının kurucu unsurları olarak ele almaktadır.

Bu tanımlamalar çerçevesinde, ülkelerin gelişmesi, kalkınması için enformasyon toplumundaki tüm süreçlerin başlıca kaynağı olarak tanımlanan enformasyonun üretilmesi, işlenmesi, dağıtılması öngörülmektedir. Bu durumun oluşabilmesi yani yeni bir toplumsal yapılanmaya uyum sağlanabilmesi için de gereken altyapının sağlanması ve herkesin enformasyona erişim olanaklarının yaratılması gerekliliği üzerinde durulur. Bu yeni toplumsal yapılanma içinde gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ülkeler arasındaki farkı kapatacak unsur iletişim teknolojileri olarak betimlenir. Bu yeni toplumsal yapılanmayı savunan argümanların belirleyici özelliği, emek gücünün başlıca üretici güç olma özelliğini enformasyona kaptıracağı önermesidir. Bu önermenin teknolojik gelişmeleri ele alış biçimi teknolojik determinist bir nitelik taşımaktadır [1]. Nicholas Garnham, teknolojik determinist bakış açısının son dönemlerde bilgi toplumu ya da bilgi ve iletişim devrimi de denen yazın içinde popüler bir yer tuttuğunu belirtir [2]. Raymond Williams oluşmakta olan toplumun hiçbir şekilde sanayi sonrası toplum olmadığını, aslında ileri teknolojiler göz önüne alındığında bu toplumun sanayileşmenin özgül ve belki de en uç noktası olduğunu belirtir [3].

Bu çalışmada ele alınacak Devlet Planlama Teşkilatının hazırlamış olduğu bilgi toplumu stratejisi belgesinde bilginin toplumda etkin,

verimli bir biçimde kullanımı ile o toplumda gelişmenin, kalkınmanın sağlanabileceği vurgusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Bilgiye tüm toplumsal değişimlerin gerçekleşmesi sürecinde başat bir rol verilmekte ve bilginin toplumun tüm kesimleri tarafından etkili bir biçimde kullanımı da teknolojiye bağımlı kılınmaktadır. Bu anlamda teknolojik determinist bir yaklaşımın izlendiğini söyleyebilmek mümkün olabilmektedir. Strateji belgesinde yer alan metinlerin teknolojik determinizm noktasında incelenmesine geçmeden önce teknolojik determinizmin ne olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Teknolojik Determinizm Kavramı

Teknolojik determinist yaklaşım, teknolojinin bağımsız bir hareket tarzı olduğu noktasından yola çıkar ve bu durum ona bütün toplumsal etkinlikleri belirleme gücü verir. Bu belirleme gücü ekonomiden politikaya, devletten gündelik yaşama dek bütün kurum ve ilişkileri kapsayan bir düzeydedir. Teknolojik determinist görüş çeşitli yaklaşımlar tarafından farklı anlamlar yüklenerek paylaşılar. Geleneksel çoğulcu yaklaşım, teknolojinin toplumun önüne zorunlu bir değişim hattı çizdiğini ve böylece de değişimin gerçekleşeceği çevreyi belirlediğini bu anlamda da yeni ve umutlu bir geleceğin oluşacağı ifadeleri ile yeni iletişim teknolojilerini ele alır. Bu yaklaşıma karşı eleştirel öğeler içeren bir diğer görüş ise yine teknolojinin her şeyi belirlediği ve tektipleştirdiği yaklaşımından hareketle teknoloji karşıtı bir konuma yerleşir. Ele alınan her iki görüşte temelde teknolojinin belirleyiciliğini öne çıkarmaktadır [1].

Williams, geleneksel çoğulcu yaklaşım ve ona karşıt olarak gelişen eleştirel yaklaşımın farklı izleklerden yola çıkarak aynı belirlenimciliğe ulaşması noktasına dikkatleri çeker. Özellikle geleneksel çoğulcu yaklaşıma

karşı muhalif bir tutum takınan eleştirel yaklaşımların teknolojik determinist bir çizgiye savrulmasını eleştirir. Ona göre teknolojinin tüm toplumsal yapıda yaşanan değişimlerin belirleyeni olduğunu düşünmek teknoloji ile ilgili fikirlerin yanlış bir temel (dünyayı değiştirip, geliştiren, birleştiren teknoloji tanımı) üzerine inşa edilmesinin sonucudur. Teknolojinin yanlış bir temele oturtulması, teknolojiyi determinist bir biçimde ele almanın eleştirel yaklaşımlar içinde de boy vermesine neden olmuştur. Williams, bu anlamda gerçek temelin, hem ekonomik hem de politik hayatı üreten gerçek güçlerin, egemen kapitalist düzenin ulus-ötesi aşaması olduğunu ifadelendirir [3]. Aynı zamanda Williams, yeni teknolojilerin eleştirel yaklaşımların tahayyüllerini gerçekleştirmesi amacıyla gerçek temele oturtulduğunda önemli alternatifler yaratabileceğini de belirtir. Farklı bir ekonomi ve toplum biçimi benimsenerek bu teknolojiler değerlendirildiklerinde, yeni faal toplumsal ve kültürel ilişkiler yaratabilme olanağı sunarlar. Bu teknolojiler karmaşık toplumlarda yeni radikal demokrasinin ve yeni sosyalizmin vazgeçilmez araçları olmasının yanında bir zamanların özgürlükçü modernizminin uzun süreli açmazını aşan gerçekten modern hareketlerdir [3].

Teknolojinin tarihsel süreç içerisindeki yerini toplumsal ve ekonomik yapılanmalardan bağımsız olarak ele almayan Williams, sanayi sonrası toplum kavramını ele alırken yapılan sanayi devrimi tanımlarının teknolojik belirlenimcilik taşıdığını belirtir. Ortodoks yorumlar içerisinde yapılan birden fazla sanayi devrimi dönemini ele alırken 1780 ile 1840 yılları arasındaki ilk sanayi devriminin buhar gücünün uygulanmaya başlanması; 1860 ile 1910 yılları arasındaki ikinci sanayi devriminin petrol, elektrik gibi yeni enerji biçimlerinin ortaya çıkışı ile ele alındığını belirtirken 1950'lerden sonra yaşanan sürecin (bu sınıflandırmaya göre üçüncü sanayi devriminin) temelinde kimilerine göre

nükleer gelişme kimilerine göre ise elektronik sistemler (bilgisayarlar, otomatikleşme, mikroçipler vb.) bulunduğunu belirler. Williams, yapılan tanımlamaların hepsinde sanayi devriminin teknik açıdan değerlendirildiğini fakat daha farklı bir biçimde bu kavramın ele alınması gerektiğini ifade eder. Ona göre sanayi devriminin tüm önemini, üretim güçlerinin uygulanması ve gelişmesinde aramamak gerekir [3].

“1780’lerde değişmeye başlayan şey, yeni bir toplumla düzen oluşturan üretim ilişkilerinin bütünüydü. Daha başından beri, yeni üretim güçleri ile yeni üretim ilişkileri arasında yakın bir ilişki olduğu açık belliydi. Fakat teknik ve teknolojik değişimleri soyutlamak ve geniş toplumsal, iktisadi ve kültürel değişimleri, sanki teknolojik ve teknik değişimler tarafından belirlenmiş gibi açıklamak çok zayıf bir düşünce biçimidir” [3].

Bu çok zayıf olan düşünce biçimini Williams, teknolojik determinizm olarak niteler. Sanayi devrimi örneğinden yola çıkarak teknolojik determinizm kavramını ele alan Williams, teknolojinin, toplumdan yalıtılmış bir biçimde ele alınıp tüm toplumsal değişimleri belirleyen bir duruma sokulmasına karşı eleştiriler geliştirmiştir. Williams, toplumsal değişimlerin kapitalizmden ayrı düşünülmemesi gerektiğini vurgular [3]. Timisi de teknolojik belirlenimciliğin temel yaklaşımının, teknolojiyi toplumsal değişimlerin itici gücü olarak görme ve değişimin içinde gerçekleşeceği ortamı belirleme olduğunu belirtir. Bu anlamda teknolojik belirlenimcilik iki temel eksen içermektedir. İlki teknolojinin toplumsal değişimde bir güç odağı olmasını, ikinci olarak da meydana gelen değişimin niteliği üzerinde doğrudan odaklanmış olmasını içerir. Birinci eksenle teknolojik değişim topluma herhangi bir seçim olanağı sunmamaktadır. Bu görüşe göre yeni teknolojilere karşı bir direnç gösterisinde

bulunmak sonuçsuz bir çaba olup bu teknolojiler nihai olarak benimsenecektir. İkinci eksen ise teknolojinin var olan süreçteki yansımalarını odak noktası olarak ele alır [4].

Williams, teknolojik determinist yaklaşımların çeşitli zayıflıklar taşıdığını belirtir. Teknolojik determinizmin temel varsayımı, yeni teknolojinin teknik çalışma ve deneysel yöntemler sonucunda ortaya çıktığı ve içine doğduğu toplumu ya da sektörü değiştirdiği görüşüdür. Determinist yaklaşımda “yeni teknolojiler, daha sonra sosyal değişim ve ilerlemenin koşullarını hazırlayacak olan bir araştırma ve geliştirme sürecinin temelde içsel bir sonucu olarak keşfedilirler” [6]. Bu yaklaşım teknolojiyi toplumdan soyutlamakta ve araştırma, geliştirmenin kendiliğinden üretildiğini varsaymaktadır. “Yeni teknolojilerin, bağımsız bir fanusta üretilip yeni toplumsal ve insani koşulları sonradan oluşturdukları varsayılır” [6]. Bu görüş öncelikle teknik deney ve çalışmaların mevcut toplumsal yapılanmalar içinde önceden tahmin edilen amaçlar için yapıldığını görmezden gelir. Bu anlamda Williams, yapılan teknoloji araştırmalarında “niyetin” araştırma geliştirme sürecine yeniden dâhil edilmesini ve yapılan incelemelerde gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade eder [6]. Yapılan teknoloji araştırmalarının belli niyetler çerçevesinde oluşturulduğunun bilinciyle yola çıkmak teknolojinin toplumsal süreçlerden dışlanmış bir görünümünü sunan determinist yaklaşımlara düşme zayıflığından da bizleri kurtaracaktır. Niyet vurgusu ülkelerin politik ve ekonomik eğilimlerinden ayrı düşünülemez. İkinci olarak teknolojik determinist yaklaşım, mevcut toplumsal ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde seçme, yatırım, geliştirme süreçleri içerisinde teknik deney ve çalışmalarını ele almamaktadır. Bu anlamda determinist yaklaşım, teknik bir yeniliğin toplumsal açıdan kendi başına o kadar da önemli olmadığı ancak bütün

içerisindeki üretime yönelik yatırım için seçildiği, toplumsal kullanım yolunda bilinçli olarak geliştirildiği (yani teknik bir yenilik olmaktan çıkarak elverişli bir teknoloji haline gelmesi) zaman önem kazandığı gibi bütünsel bir değerlendirme içerisinde de bulunmamaktadır. Ayrıca Williams, teknolojinin kaçınılmazlığı ya da durdurulamamazlığı gibi determinist yaklaşımların, ilgili çıkarların açık ve gizli pazarlanması sonucu olduğunu belirtir [3].

2. Bilgi Toplumu Strateji Belgesinin İncelenmesi

Bilgi Toplumu Strateji Belgesi'nin 2006–2010 yılları arasındaki dönem içinde “Türkiye'nin bilgi ve iletişim teknolojilerinden etkin olarak yararlanması ve bilgi toplumuna dönüşümün gerçekleştirilmesine yönelik orta ve uzun vadeli strateji ve hedefleri belirlemek” [7] için oluşturulduğu ifadelendirilir. Aynı zamanda belgede, stratejinin uygulanmasını güçlendirecek yapıların belirlenmesi ile uygulamanın izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla, ölçümleme kriterleri ve metodolojisi oluşturulduğu da belirtilmektedir. Belge beş temel bölümden oluşur. Bunlar; Türkiye'nin Önündeki Bilgi Toplumu Fırsatı, 2010 Yılına Doğru Türkiye'nin Potansiyeli, Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri, Stratejinin Uygulanması, Uluslararası İlişkiler olarak adlandırılmıştır. Belgede bir ailenin tanıtımı yapılarak bu ailenin bilgisayar kullanmadan önceki ve sonraki süreçleri strateji belgesinin hedefleri çerçevesinde senaryolaştırılarak ifadelendirilmiştir.

Çalışma, teknolojik determinist yaklaşım bağlamında Bilgi Toplumu Strateji Belgesinde yer alan determinist yazının kimi örneklerini ortaya koymaya çalışacaktır. Teknolojik determinist yaklaşımın temel nitelikleri ile strateji belgesindeki metni karşılaştırdığımızda çakışan birçok unsurun

bulunduğu gözlemlenebilir. Teknolojik determinist yaklaşımda teknolojinin tüm toplumsallığından yadsınarak kendine içkin özellikler taşıdığı ve bu özellikler nedeniyle gelişme ve kalkınmaya yol açacağı, toplumda bulunan bütün değişimlerin temelinde yer aldığı gibi bir yanılsama bulunmaktaydı. Strateji belgesinde de bilginin tüm toplumsal niteliklerinden arındırılarak saf bir gelişme ve kalkınma yaratacağı vurgusunun hakim olduğu görülmektedir. **Bilginin yaygınlaştırılmasının temel unsuru olarak da teknoloji başat bir konuma getirilmekte ve ikinci düzeyde bir determinist yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Burada bilgi ve teknoloji toplumsal niyetlerden dışlanmış bir biçimde ele alınmakta, niyetlerden dışlanmış olması da onun hangi ekonomik ve toplumsal ilişkiler ekseninde kimin ya da kimlerin çıkarına geliştirildiği ya da geliştirilmek istendiği gerçeğinin gizlenmiş olmasına neden olmaktadır.**

Bilgi Toplumu Strateji Belgesinin giriş bölümünde şunlar ifade edilir:

“Küreselleşme olgusunun gelişiminde önemli etkisi olan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler, ekonomik ve sosyal yaşamın her alanını ve toplumun tüm kesimlerini çeşitli yönlerden etkisi altına almakta; kamu yönetimi yaklaşımlarını, iş dünyasının iş yapma usullerini ve bireylerin yaşamlarını derinden etkilemekte, bir başka ifadeyle toplumsal bir dönüşüme neden olmaktadır. Yirmi birinci yüzyıla şimdiden damgasını vuran bu teknolojiler, yeni bir toplumsal dönüşüme yani ‘bilgi toplumu’na da zemin oluşturmaktadır” [7].

Giriş bölümünde yer alan üstteki metinde hangi düşünce kalıbı çerçevesinde bu strateji belgesinin düzenlendiği görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumdaki birçok alanı ve toplumun tüm kesimlerini etkilediği gibi açık bir determinist yaklaşım

sergilenmektedir. Burada da teknoloji ve bilgi toplumsallığından arındırılmış ve teknolojinin gerçekleştirilme niyetlerinden dışlanmış. Üstteki metinde yeni bir toplumsal dönüşüm yaşanacağı vurgusuyla beraber bilgi toplumuna girileceği gibi bir yanılsama hakim kılınmıştır. Teknolojinin hangi çıkarlar temelinde ne niyetle geliştirilmeye çalışıldığı yok sayılmakta ve mutlak iyi, güzel bir yaşamın bu teknolojiler sayesinde oluşacak olan bilgi toplumunda gerçekleşeceği vurgusu hakim kılınmaktadır. **Belgenin karmaşık toplumsal süreçleri tek bir nedene bağladığı ve onu toplumsallığından soyutladığı görülmektedir.**

“Bilgi ve iletişim teknolojileri; bilgiyi üretme, işleme ve saklama, paylaşma ve kolay erişim, karar alma süreçlerinde etkin kullanım, yeni organizasyonel yapılar ve iş süreçlerinin oluşumu ve yeni pazarlara erişim imkanları sunarak verimlilik artışı sağlanmasında kritik rol oynamaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücünün sağlanması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik ve sosyal yaşamın her alanında etkin kullanımı önem kazanmaktadır” [7].

Yukardaki metinde bilgi ve iletişim teknolojilerine neden ve hangi bağlamlarda önem verildiğinin, yaşamın tüm alanlarında neden yaygınlaştırılmak istendiğinin örnekleri bulunmaktadır. Metinde kullanılan yeni pazarlara erişim imkânı ve verimlilik artışının sağlanmak istenmesi gibi kavramlar kapitalist toplumsal yapı içinde mülkiyet ilişkilerinin hesaba katılıp tarihsel bir incelemeye tutulursa anlamlı olabilir.

Strateji belgesinin ikinci temel bölümünde yer alan vatandaşlar alt başlıklı bölümde de teknolojik determinist yaklaşımın izlerini görebilmek mümkündür.

“Toplum içinde bireylerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı, kendi yaşamlarını temelden etkilediği gibi bu teknolojilere

dayalı ürün ve hizmetleri sunan devletin ve işletmelerin dönüşümü ile bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün gelişimini de yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle, ülkemizin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde vatandaşların bilgi ve iletişim teknolojilerini hızlı bir şekilde benimsemelerinin sağlanması ve bu teknolojilerin günlük yaşamın olağan bir parçası haline gelmesi büyük önem taşımaktadır” [7].

Üstte yer alan metinde de teknolojinin kullanımının bireylerin yaşamlarını temelden değiştirdiği gibi determinist bir yaklaşım sergilenmektedir.

Strateji belgesinin ikinci temel bölümünde yer alan işletmeler alt başlıklı bölümde belirlenimci yaklaşım daha net görülmektedir. **Ticari iş ilişkileri içinde bilginin; verimliliği, rekabeti sağlayacak temel bir unsur olarak görüldüğü ve bu nedenle de yaygınlaştırılmak istendiği daha somut ifade edilmektedir. Altta yer alan metin bunu belirtir niteliktedir.**

“Günümüzde, işletmelerin bilgiyi elde etme, geliştirme ve yönetme yetenekleri, ekonomik büyümenin, verimliliğin ve rekabet edebilirliğin temel unsuru haline gelmiştir” [7].

Ticari iş süreçleri ile bilgi ve iletişim teknolojileri arasındaki ilişkiden bahseden bir diğer ifade ise aşağıdadır.

“Bilgi ve iletişim teknolojileri, iş süreçlerinde etkinliğin artırılması için önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır” [7].

Üstteki ifade de bilgi ve iletişim teknolojilerinin teknolojik determinist yaklaşım içinde tüm niyetlerden arındırılmış olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri adlı üçüncü temel bölümde ise bilgi toplumu

kavramsallaştırmasının taşıdığı nitelikler ve Türkiye için sunduğu avantajlar aşağıdaki metinde olduğu gibi belirtilmiştir.

“Ekonomik ve sosyal alanda topyekün bir değişimi ifade eden bilgi toplumuna dönüşüm süreci; giderek güçlenen ekonomisi, genç ve dinamik nüfus yapısı, küreselleşen dünya ekonomisinin avantajlarını giderek daha iyi kullanan deneyim sahibi girişimcileri ile Türkiye açısından büyük fırsatlar sunmaktadır” [7].

Üstte yer alan metin bu strateji belgesinin hangi ölçütler temelinde ele alındığını ifadelendirmesi açısından önemlidir. Bilgi toplumu kavramsallaştırmasının endüstri toplumuyla gelen tüm sorunların çözümü olacağı türünden bir yanılısıma içinde taşıdığı önceki metinlerde belirtilmişti. Üstteki metinde de bilgi toplumuna böylesi bir yanılısıma içinden bakıldığı anlaşılmaktadır.

3. Sonuç

Teknolojinin yaygın kullanımı ile bilginin toplum nezdinde artacağı ve böylece de toplumsal gelişmenin, kalkınmanın sağlanabileceği öngörüsü strateji belgesinin egemen düşünce yaklaşımını oluşturmaktadır. Teknoloji burada bilginin toplumda yaygınlaşması, etken ve verimli kullanılması ile gelişmeyi, kalkınmayı doğrudan sağlayabilmesi noktasında onu oluşturan niyetlerden dışlanmış, toplumsal ve ekonomik yapının güdümlenici sürecinden ayrıksılaştırılmıştır.

Bilgi Toplumu Strateji Belgesi, toplumdaki değişimleri toplumsallığından arındırılmış tek bir nedene bağlama olgusu yanında teknolojiyi niyetlerden dışlaması ve onu kendi iç işleyiş mekanizmaları doğrultusunda kendiliğinden gelişen bir durum olarak

görmesi bakımından teknolojik determinist yaklaşımın zayıf düşünce biçimini örneklemektedir. Çalışmada ele alınan örnek metinler de bunu kanıtlar niteliktedir.

4. Kaynaklar

[1] Başaran, F., **İletişim ve Emperyalizm**, Ankara: Ütopya Yayınevi, (2000).

[2] Garnham, N., **Emancipation, the Media, and Modernity**, New York: Oxford University Press, (2000).

[3] Williams, R., **İkibin'e Doğru**, Tarım, E. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (1985).

[4] Timisi, N., **Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, (2003).

[6] Williams, R., **Televizyon, Teknoloji ve Kültürel Biçim**, Türkbağ, A. U. (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, (2003).

[7] Bilgi Toplumu Stratejisi [BTS], <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/yayinlar.asp>